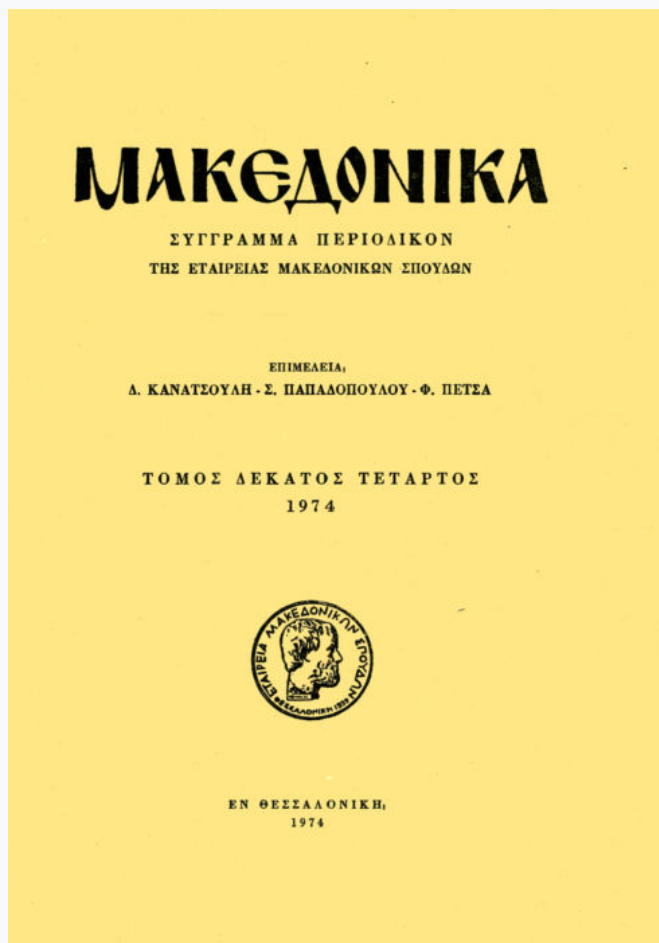

Μακεδονικά

Τόμ. 14, Αρ. 1 (1974)

R. A. Crossland-Ann Bireliall (editors), Bronze Age Migrations in the Aegean

Φώτιος Μ. Πέτσας

doi: [10.12681/makedonika.598](https://doi.org/10.12681/makedonika.598)

Copyright © 2015, Φώτιος Μ. Πέτσας

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Πέτσας Φ. Μ. (1974). R. A. Crossland-Ann Bireliall (editors), Bronze Age Migrations in the Aegean. *Μακεδονικά*, 14(1), 430–441. <https://doi.org/10.12681/makedonika.598>

Προηγείται τρισέλιδη Εισαγωγή και ακολουθούν με αλφαβητική σειρά οι αρχαιολογικοί τόποι (80 συνολικά), στους οποίους αφιερώνονται από 1-15 σελίδες στον καθένα, με μικρό κατατοπιστικό κείμενο, με 1-8 εγχρώμες αεροφωτογραφίες και με ανάλογα τοπογραφικά διαγράμματα, που συνοδεύονται από περιγραφικές εξηγήσεις.

Από τους 80 αρχαιολογικούς τόπους μακεδονικοί είναι ό 'Όλυμπος, η Πέλλα, η Θεσσαλονίκη, η 'Όλυνθος, η Διώρυγα του Ξέρξη, η 'Αμφίπολη, οι Φίλιπποι και η Θάσος. Πάλη καλά! Η Θεσσαλία δέν αντιπροσωπεύεται καθόλου, η 'Ηπειρος μόνο με τη Δωδώνη και τη Ηκόπολη, η Θράκη μόνο με τὰ 'Αβδηρα και τη Σαμοθράκη.

Με τη μοναδική εικόνα γιά τήν 'Αμφίπολη παίρνομε γενική έντύπωση τής τοπικής σχέσεως τής 'Ηϊόνος, του λένοντος και τής αρχαίας πόλεως, που τήν τριγυρίζει ό Στρυμών. Οι Φίλιπποι αποδίδονται σέ δύο εικόνες: η μία περιλαμβάνει και τήν ακρόπολη και τόν θέατρο, ή άλλη περιορίζεται στόν κύριο αρχαιολογικό χώρο τής 'Αγοράς, τής βασιλικής Β' και του 'Οκταγώνου.

Δύο είναι και οι εικόνες του 'Ολύμπου: μία από Βορρά και μία από 'Ανατολάν. Με λίγο χιόνι, που δέν έμποδίζει, αντίθετα τονίζει τόν ανάγλυφο τών βουνών, από τόν Λιτόχωρο και τόν Μαυρόλογο ως τόν Στεφάνι και τόν Μύτικα.

Θαυμάσια αποδίδουν οι δύο δύσκολες φωτογραφίες τής 'Όλυνθου.

Τά έντυπωσιακότερα έρεπία τής Πέλλας αποδίδονται επίσης σέ δυό εικόνες. Μία από Νότου, είναι γενικότερη: από τόν ανασκαφικό τομέα VI, πλάι στό κανάλι, με κέντρο τήν ακρόπολη και τόν χωριό Παλαιά Πέλλα ως τόν 'Αξιό στό βάθος. 'Η άλλη περιορίζεται στόν κύριο ανασκαφικό τομέα με τὰ ψηφιδωτά και τόν αναστηλωμένο περιστύλιο.

Οι δύο εικόνες τής Θάσου δέν περιλαμβάνουν άτυχώς τήν ακρόπολη. 'Η μία άπλώνεται από τόν λιμάνι και τήν 'Αγορά ως τόν 'Εβραϊκόαστρο και τόν Θέατρο. 'Η άλλη περιορίζεται από τήν 'Αγορά ως τόν 'Ωδεϊο.

Από τή Θεσσαλονίκη δίνεται μία μόνον εικόνα. Σωστά έχει επιλεγεί ή περιοχή τής αρχαίας 'Αγοράς ως τόν 'Αγιο Δημήτριο. Αυτή ήταν ή καρδιά τής αρχαίας πόλεως.

Η μοναδική εικόνα τής περιοχής τής Διώρυγος του Ξέρου είναι μιá άποτυχία. Η διώρυγα δέν είναι κοντά στήν 'Ιερισσό ('Ακανθο), αλλά νοτιότερα και από τόν χωριό Νέα Ρόδα, που δέν υπήρχε τήν εποχή τών Leake, Bowen και Spratt, από τούς οποίους άντλεί ό Schoder. Καλή αεροφωτογραφία τής περιοχής τής διώρυγος είναι δημοσιευμένη στήν 'Ιστορία του 'Ελληνικού Έθνους, τόμος Β', σελ. 319. 'Η παραβολή φανερώνει τόν λάθος, άν μάλιστα διαθέτη κανείς και καλό (έπιτελικό) χάρτη.

Όσοσδήποτε τόν όραίο βιβλίο είναι εύπρόσδεκτο γιά τόν φιλάρχαιο και χρήσιμο στόν ειδικό, γιά τήν κατανόηση και μελέτη τής τοπογραφίας τών αρχαιολογικών χώρων τής 'Ελλάδος. Οι φωτογραφίες δέν είναι παρμένες κατακόρυφα, όπως γίνεται γιά τή χαρτογράφηση. Είναι όπως βλέπουν τὰ πούλια, «όπως θά έβλεπαν τήν 'Ελλάδα οι θεοί πετώντας από τόν 'Όλυμπο», λέει ό Schoder στήν Εισαγωγή. Αυτό βοηθάει και τόν αρχαιολόγο και τόν ιστορικό και τόν περιηγητή. 'Αλλά δέν φθάνει βέβαια. 'Ακόμα δέν βρέθηκε τρόπος νά βλέπη κανείς τὰ πράγματα, καλύτερος από τήν πεζοπορία.

Τόν βιβλίο τελειώνει μ' ένα χρονολογικό πίνακα, ένα λεξιλόγιο όρων, βιβλιογραφία κατά τόπους και πίνακα όνομάτων.

ΦΩΤΙΟΣ Μ. ΠΕΤΣΑΣ

R. A. Crossland-Ann Birchall (editors), *Bronze Age Migrations in the Aegean*, Noyes Press 1974, σελ. 362, σχέδια, διαγράμματα και έκτός κειμένου πίνακες.

Στό Sheffield τής 'Αγγλίας συνήλθε από 24-26 Μαρτίου 1970 τόν Πρώτο Συμπόσιο με

θέμα τις μετακινήσεις λαών κατά την Έποχή του Χαλκού στην περιοχή του Αιγαίου¹. Τα Πρακτικά του, με την επιμέλεια των R. A. Crossland, καθηγητού των Έλληνικών στο Πανεπιστήμιο του Sheffield, και της Ann Birchall, του Τμήματος των Έλληνικών και Ρωμαϊκών Αρχαιοτήτων του Βρετανικού Μουσείου, εξέδόθησαν σ' ένα τόμο, όπου τα σύντομα κείμενα συνοδεύονται ικανοποιητικά από σχέδια, τοπογραφικά διαγράμματα και εικόνες εντός και εκτός κειμένου. Ο υπότιτλος του βιβλίου «Αρχαιολογικά και Γλωσσολογικά προβλήματα της Έλληνικής Προϊστορίας», υπερκαλύπτεται από το περιεχόμενο των ανακοινώσεων και των σχετικών συζητήσεων, που είναι πλατύτερο και κατανέμεται σε τέσσερα Μέρη.

Το Πρώτο Μέρος περιλαμβάνει δύο εισαγωγικές ανακοινώσεις: Του R. A. Crossland με τίτλο «Linguistics and Archaeology in Aegean Prehistory», και του J. D. Evans με τίτλο «The Archaeological Evidence and its Interpretation: some suggested approaches to the Problems of the Aegean Bronze Age».

Το Δεύτερο Μέρος διαιρείται σε πέντε τμήματα και αναφέρεται σε αρχαιολογικά προβλήματα τόπων της Έποχής του Χαλκού στο Αιγαίο και στη Μ. Ασία. Το Πρώτο Τμήματος οι ανακοινώσεις αναφέρονται στην Κέα, στα Κύθηρα, στην Τρωάδα και στην Κρήτη της Πρώιμης Έποχής του Χαλκού (J. L. Caskey, J. N. Coldstream, J. M. Cook και P. M. Warren αντίστοιχως). Στο Δεύτερο Τμήμα περιλαμβάνονται ανακοινώσεις για τη Μέση Έποχή του Χαλκού τόπων που είναι πλησιέστεροι προς τα προβλήματα της Μακεδονίας και μās ενδιαφέρουν περισσότερο απ' αυτήν την άποψη (ιδε κατωτέρω). Έξ Ισού ενδιαφέρουν και οι δύο ανακοινώσεις του Τρίτου Τμήματος, σχετικές με τα Βαλκάνια και τους λαούς των Kurgan (ιδε κατωτέρω). Το Τετάρτο Τμήματος οι ανακοινώσεις αναφέρονται στις σχέσεις της Περιοχής του Αιγαίου με τη Μ. Ασία κατά τη 2η χιλιετηρίδα π.Χ., όπως προκύπτουν από μελέτες ιστορικές και φιλολογικές (Ph. H. J. Houwink ten Cate του Πανεπιστημίου του Amsterdam) και από σχετικά προς τη θρησκεία στοιχεία της Γραμμικής Β' γραφής (Monique Gérard-Rousseau). Στα Βαλκάνια ξαναγυρίζουμε στο Τέταρτο Τμήμα με τις ανακοινώσεις των Jan Bouzek και N. G. L. Hammond (ιδε κατωτ.).

Το Τρίτο Μέρος του βιβλίου σε δύο τμήματα περιλαμβάνει γλωσσολογικές ανακοινώσεις για γενικά προβλήματα της Προϊστορίας του Αιγαίου, της ΝΑ Ευρώπης και της Μ. Ασίας (ιδε κατωτέρω).

Το Τέταρτο και το Πέμπτο Μέρος περιλαμβάνουν την τελική συζήτηση και μιά αναδρομή συνάμα και αναφορά στο μέλλον από τους editors, με τίτλο Retrospects and Prospects.

Παίρνοντας από την άρχη τόν τόμο θα ιδούμε με κάποια άνεση τις πιό σχετικές προς την περιοχή της Μακεδονίας ανακοινώσεις:

Πρώτη που μās ενδιαφέρει ειδικότερα είναι η ανακοίνωση του Διευθυντού του Βρετανικού Αρχαιολογικού Ίνστιτούτου στην Άγκυρα, γνωστού έρευνητού και της Μακεδονίας, David H. French, με τίτλο «Migrations and 'Minyan' Pottery in Western Anatolia and the Aegean», (σ. 51-57, με τρεις ολόσέλιδους χάρτες). Βασίζεται στην (άδημοσίευτη) διδακτορική εργασία του με θέμα την Άνατολία και το Αιγαίο κατά την 3η χιλιετηρίδα π.Χ. Τα κύρια σημεία της ανακοίνωσης είναι: Η μυνακή κεραμική, ιδίως η τεφρή, δέν ερχεται από την Άνατολία. Έξελεχθηκε στην κεντρική και τη νότιο Έλλάδα. Όπωςόδηποτε πρέπει νά μη σχετίζεται με το πρόβλημα της προελεύσεως των Έλλήνων. Ούτε εισβολή Λουβίων κατά την Πρωτοελλαδική ΙΙ περίοδο μπορεί νά βασισθή στη μελέτη των άγγείων. Ό F. δέν δέχεται και την εισβολή από Άνατολών κατά την Πρωτοελλαδική Ι περίοδο. Εξεχωρίζει ζώνες εξαπλώσεως ποικιλιών άγγείων κατά την ΠΕ ΙΙΙ/ΠΧ 3 περίοδο (εικ. 1, πρβλ. εικ. 2)

1. Το δεύτερο συνήλθε στην Αθήνα τό 1971.

Εικ. 1. Ζώνες κεραμεικής στην Ελλάδα
κατά την ΠΕ III/ΠΧ3 περίοδο (French)

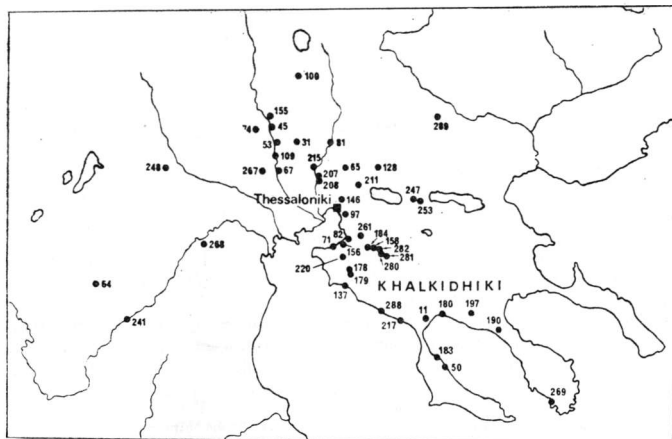

Fig. 7.2. Central Macedonia: distribution of Macedonian EB 2 pottery (after French 1968: fig. 76)

1. Sites in central Macedonia with Macedonian EB2 pottery

11 Agios Mamas	137 Kritsana	215 Philadelphiana
31 Anthophytos A	146 Lembet	217 Phlogita
45 Aspros Toumba	155 Limnotopos	220 Plagiari II
50 Athytos	156 Livadhi	247 Skholarion
53 Axiokhori	158 Loutra Thermis	248 Skydhra
65 Dhrymos	178 Mesimeriani Toumba	253 Stivos B
67 Dourmousi	179 Mesimeri	261 Thermi Toumba
71 Epivatai	180 Molyvopyrgos	267 Toumba Kouphalia
74 Evropos	183 Nea Phokaia	268 Toumba Verginas
81 Galliko	184 Nea Raidhestos	269 Torone
82 Gona	190 Nikita	280 Vasilika A
97 Kalamaria	197 Ormylia 2	281 Vasilika B
100 Kalindhria	207 Pentalophos A	282 Vasilika C II
109 Kastania	208 Pentalophos B	288 Veria
128 Khrysavgi	211 Perivolakion	289 Vergi

2. Sites in western Macedonia with imports of Macedonian EB2 pottery

64 Dhrepanon II	241 Servia
-----------------	------------

Εικ. 2. Διασπορά Π Χ 2 μακεδονικής κεραμικής
στην Κεντρική Μακεδονία (French)

και βλέπει μιὰ ἐσωτερικὴ ἐξέλιξη τῆς κεραμεικῆς στὴν κεντρικὴ καὶ στὴ νότια Ἑλλάδα ἀπὸ τὴ Νεολιθικὴ ὥς τὴ Μυκηναϊκὴ Ἑποχὴ. Συμφωνώντας μὲ τὸν C. Renfrew (ιδεῖ κατωτέρω) δέχεται τοὺς Ἑλληνες «αὐτόχθονες» ἀπὸ τὴν Πλειστόκαινο. Δὲν μᾶς λύνει ἡ «εἰσβολή» ὡς «ἀπὸ μηχανῆς θεοῦ» τὰ προβλήματά μας.

Ἡ ἀκόλουθη ἀνακοίνωση τοῦ ἄλλοτε Διευθυντοῦ τῆς Βρετανικῆς Σχολῆς τῶν Ἀθηνῶν Singler Hood ἔχει τίτλο «Northern Penetration of Greece at the End of the Early Helladic Period and Contemporary Balkan Chronology», (σ. 59-71). Ἀρχίζει μὲ τὴ μελέτῃ ἀγγείων, ποὺ εἶναι διακοσμημένα μὲ «κορδόνι» (ὅπως π.χ. Heurtley, σ. 83) καὶ δέχεται παράταση τῆς Νεολιθικῆς Ἑποχῆς στὴ Θεσσαλία ὥς τὸ τέλος τῆς Πρωτοελλαδικῆς II τῆς νότιας Ἑλλάδας. Ἀπὸ τὴν ὁμοιότητα τῆς κεραμεικῆς «Λάρισσα» πρὸς τὴν Ὑστερονεολιθικὴ τῶν Σερβίων συμπεραίνει εἰσβολὴ στὴ Θεσσαλία ἀπὸ τὴ Δ. Μακεδονία. Κατὰ ὅμοιο τρόπο συνάγεται μιὰ δευτέρη εἰσβολὴ κατὰ τὴν Πρώιμη Ἑποχὴ τοῦ Χαλκοῦ καὶ μιὰ τρίτῃ πῶς φανερὴ κατὰ τὴ Μέση Ἑποχὴ τοῦ Χαλκοῦ. Θεωροῦνται συνέλεια ἀναλόγων μετακινήσεων λαῶν τῶν Kurgan. Ὁ H. ἐξετάζει ἐπίσης ὁμοιότητες ἀγγείων μὲ χεῖλῃ γυριστὰ πρὸς τὰ μέσα ἢ μέσα-ἔξω (ὅπως π.χ. Heurtley, σ. 166, εἰκ. 36), ἀντικείμενα ἀγκυρόσχημα (ὅπως Heurtley, σ. 203, εἰκ. 67 f), μορφὲς τάφων ὅπως τὰ kurgan, περόνες, μινουὰ ἀγγεῖα (ἔνα, λέει, «made in Greece» εὐρέθῃ στρωματισμένο στὸ Cucuteni καὶ ἄλλο στὸ Fedelezen τῆς βορείου Ρουμανίας, τῆς Μακεδονίας ὅμοια ιδεῖ π.χ. Heurtley, σ. 210-11, εἰκ. 78-79). Ἐτσι τροποποιεῖ τὴ χρονικὴ συσχέτιση στρωμάτων καὶ πολιτισμῶν ὡς ἑξῆς (εἰκ. 3):

Ἡ ἀκόλουθη ἀνακοίνωση τοῦ R. J. Howell, τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Birmingham, μὲ τίτλο «The Origins of the Middle Helladic Culture», εἶναι μιὰ παρουσίαση τοῦ ἱστορικοῦ τῆς

SOUTH GREECE	THESSALY	TROY	YUGO-SLAVIA	RUMANIA	SOUTH RUSSIA
MH c. 2000 B.C.	MBA	VI	BUBANJ-HUM III		
	EBA	V IV III	II IB IA = D	COTOFENI VINČA GUMELNITA CUCUTENI B A-B A	KURGAN PHASES IV III II ?I
	RAKHMANI LARISSA	II	C B2 B1 A		
EH III					
EH II	DHIMINI	I			

Εἰκ. 3. Διάγραμμα μὲ τὶς προτεινόμενες ἀπὸ τὸν S. Hood ἀντιστοιχίες

αναγνωρίσεως του Μεσοελλαδικού πολιτισμού και των χαρακτηριστικῶν στοιχείων του, καί, ἐν συνεχείᾳ, ἀναδρομή στή χαρακτηριστικά του Πρωτοελλαδικού πολιτισμοῦ καί τῶν συγχρόνων του, ἀρχαιότερων τῆς Μεσοελλαδικῆς Περιόδου πολιτισμῶν τῆς Κρήτης, τῶν Κυκλάδων, τοῦ ἀνατολικοῦ Αἰγαίου καί τῆς Μ. Ἀσίας, τῆς Θεσσαλίας, τῆς ΒΑ Ἑλλάδος, τῶν Βαλκανίων καί τῆς Κεντρικῆς Εὐρώπης, ἀκόμη καί τῆς Ἰταλίας.

Μνημονεύονται ἔτσι, στό σχετικό κεφάλαιο γιά τὰ Βαλκάνια καί τήν Κεντρική Εὐρώπη (σ. 90 κ.έ.), οἱ ὁμοιότητες τῶν χονδρῶν ἀγγείων τῆς Ἠπείρου (Κ2 κατά Hammond, Epirus 1967, σ. 292) πρός τὰ ὅμοια τοῦ στρώματος Malik IIIa τῆς Κορυτσᾶς, πού βρέθηκαν μαζί μέ τυπικά τῆς Πρωτοχαλκῆς Περιόδου ἀπό τή Βοσνία, τήν Κεντρική καί Νότιο Δαλματία καί τὸ Μαυροβούνιο. Ἡ περιοχή τοῦ πολιτισμοῦ αὐτοῦ εἶναι πράγματι μεγαλύτερη κατὰ τὸν Η. Φθάνει ὡς τὴ νότιο Γερμανία, τήν Τσεχοσλοβακία καί τὴ νότιο Πολωνία πρός Βορρᾶν, ὡς τὴ Θράκη καί τὴ ΒΔ Μικρά Ἀσία πρός ΝΑ (Τροία Ι). Στὰ βόρεια τὸν μελετοῦν ἀπὸ πολλὰ χρόνια. Στὴ Μακεδονία βρέθηκαν ἀγγεῖα, ὅμοια πρός τὰ Τροία Ι, στὰ Κριτσανὰ τῆς Χαλκιδικῆς, στὰ δὴ κατώτατα στρώματα (Heurtley, σ. 17-22, 79-89, 166-171) καί τελευταῖα στό στρώμα Vb τῶν Σιταγρῶν (Φωτολίβουζ), ἐνῶ στό στρώμα IV παρουσιάσθηκαν βόρεια χαρακτηριστικά (πολιτισμός Baden).

Ἀπὸ τίς στρωματογραφικὲς παρατηρήσεις στοὺς Σιταγροὺς συνάγεται ὡς ἐξῆς ἡ χρονικὴ σχέση Baden-Τροίας-«μινυακῆς» Ἑλλάδος: Στίς τελευταῖες φάσεις τοῦ πολιτισμοῦ Baden ἀντιστοιχεῖ ἡ Τροία Ι, πού εἶναι σύγχρονη μέ τήν Πρωτοελλαδική ΙΙ. Ἡ διακόσμηση τῶν ἀγγείων μέ τὸ κορδόνι στήν Εὐρώπη ἀκολουθεῖ χρονικά τὸν πολιτισμὸ Baden. Ὅστρακα αὐτῆς τῆς κατηγορίας βρέθηκαν στὸν Ἅγιο Μάμα καί στὰ Κριτσανὰ τῆς Χαλκιδικῆς καί χρονολογοῦν τὴ Μακεδονικὴ Πρώμη Ἐποχὴ τοῦ Χαλκοῦ (Κριτσανὰ ΙΙΙ-Ⅴ) στήν «Πρωτομινυακὴ» Περίοδο, ἀφοῦ στό στρώμα VI τῶν Κριτσανῶν βρέθηκε ἐπείσακτο «πρωτομινυακὸ» ὄστρακο (Heurtley, σ. 83 καί 172). Ἐξ ἄλλου ἀψιδωτὸ κτίσμα μέ ξύλινη κατασκευή, πού βρέθηκε στό στρώμα Va τῶν Σιταγρῶν παρουσιάζει ἀντιστοιχίες πρός κτήρια στήν ἴδια σφαίρα πολιτισμοῦ, πού ἔχει παλιά παράδοση στήν Κεντρικὴ Εὐρώπη καί στὰ Βαλκάνια.

Ἀπὸ τὰ συμπεράσματα τοῦ Η. τὸ πρῶτο εἶναι ὅτι μᾶς χρειάζονται ἀκόμα πολλὲς ἀνασκαφές. Τώρα μπορεῖ νὰ γίνουν μέ τὴ βοήθεια τῶν Φυσικῶν Ἐπιστημῶν. Ἐπὶ τοῦ παρόντος μποροῦμε νὰ ἀρκεσθοῦμε μόνο σὲ ὑποθέσεις:

Ἡ τρίτη φάση τῆς Πρωτοελλαδικῆς Περιόδου (ΠΕ ΙΙΙ) μπορεῖ νὰ ὀνομασθῇ Πρωτομινυακή καί νὰ θεωρηθῇ ὡς ἡ πρώτη ἔκφραση τῆς Μεσοελλαδικῆς παραδόσεως στήν Ἑλλάδα¹. Ἡ τυπικὴ Πρωτομινυακὴ φάση φαίνεται νὰ ἀναπτύχθηκε στήν Πελοπόννησο καί ἀπλώθηκε πρός Βορρᾶν. Στὴ Θεσσαλία ἔφθασε ἀργότερα. Προέλευση τοῦ μινυακοῦ πολιτισμοῦ ἀπὸ τὰ ΒΑ ἀποκλείεται. Λίγα εἶναι τὰ μινυακὰ στοιχεῖα ἀπὸ τὴ Δυτικὴ Ἑλλάδα. Ἐν τούτοις φαίνεται πὼς ὁ μινυακὸς πολιτισμὸς κρατᾷ ἀπὸ τήν Κεντρικὴ Εὐρώπη καί πέρασε στὴ Νότιο ἀπὸ τὴ Δυτικὴ Ἑλλάδα. Εἶναι πιθανὸ ὅτι ἀπὸ κεῖ πέρασε καί στήν Ἰταλία καί στήν Ἀνατολή.

Ἀκολουθεῖ ἡ ἀνακοίνωση τοῦ Μ. Garašanin μέ τίτλο «Τὰ Βαλκάνια καί οἱ λαοὶ τῶν Kurgan, Ἐθνογραφικὰ προβλήματα τῆς Ἐποχῆς τοῦ Χαλκοῦ στήν Κεντρικὴ Βαλκανικὴ Χερσόνησο καί τίς γειτονικὲς περιοχές» (σ. 115-128). Ὁ Γιουγκοσλάβος προϊστορικός ἐξεχωρίζει τὴ γεωγραφικὴ ἐνότητα πού ἀποτελοῦν οἱ κοιλάδες τῶν ποταμῶν Μορᾶβι καί

¹ Στὴ συζήτηση, πού ἀκολούθησε, ὁ J. L. Caskey χαιρέτησε τὴν ἀποδοχὴ τῆς συνεχείας μεταξὺ ΠΕ ΙΙΙ καί ΜΕ (σ. 99), ἀλλὰ δήλωσε τὴν ἀντίθεσή του πρός δρους, ὅπως «μινυακὸς πολιτισμὸς», ἀφοῦ οἱ Μινυαὶ εἶναι ἄσχετοι.

Ἀξιοῦ καὶ τῶν παραποτάμων τους. Εἶναι τὰ κανάλια ποῦ συνδέουν τὸ Αἰγαῖο μετὴν περιοχὴ τῆς Παννονίας καὶ τῶν Καρπαθίων. Ἡ δυτικὴ Σερβία, τὸ Μαυροβούνιο καὶ ἡ Ἀλβανία ἀποτελοῦν ἄλλην ἐνότητα γεωγραφικὴ, μὲ σπονδυλικὴ στήλη τῆς Δειναρικῆς Ἀλπεῖς.

Ὁ G. φρονεῖ ὅτι κατὰ τὴ Μέση Ἐποχὴ τοῦ Χαλκοῦ γίνονται μετακινήσεις πληθυσμῶν, ποὺ ἀποκρυσταλλώνονται σὲ ἐθνικὲς ἐνότητες κατὰ τὴν Πρώιμη Ἐποχὴ τοῦ Σιδήρου. Ἦδη πρὶν ἀρχίσῃ ἡ Μέση Ἐποχὴ τοῦ Χαλκοῦ κύματα κτηνοτρόφων ἀπὸ τῆς στεππῆς ξεχυθῆκαν, λέει, πρὸς τὸν Κάτω Δούναβη καὶ τὴ ΝΑ Εὐρώπῃ. Μιλοῦν ἰνδοευρωπαϊκὲς γλῶσσες καὶ δημιουργοῦν τοὺς πολιτισμούς, ποὺ ἐρευνῶνται ἀνασκαφικὰ στὴν Παννονία (κατὰ μήκος τοῦ Tisza), στὴν περιοχὴ Baden, στὴν περιοχὴ τοῦ Vucedol στὴν κεντρικὴ Σερβία, στὴ Μολδαβία καὶ στὴ Δοβρουτσά. Οἱ τοπικὲς διαφορὲς ἐρμηνεύονται ἀπὸ τὴν ἐπίδραση τῶν στοιχείων ποὺ βρῆκαν κατὰ τόπους οἱ Ἰνδοευρωπαῖοι. Τὴ χαρακτηριστικὴ χονδρὴ κεραμεικὴ τους τῆς PEX παρακολουθοῦμε ὥς τὴ Ἀρμενοχωρί τῆς Φλωρίνης (καὶ ὥς τὴ Λέρνα μετὰ τὴν καταστροφὴ τῆς στὸ τέλος τῆς ΠΕ II περιόδου, ἀλλὰ ἐδῶ —δέχεται ὁ G.— μπορεῖ νὰ ἔχη ἀνατολικὴ προέλευση).

Μεσοχάλκη ὀνομάζει ὁ G., γιὰ τὴν κεντρικὴ Βαλκανικὴ Χερσόνησο, τὴν περίοδο τοῦ πολιτισμοῦ, ποὺ δημιούργησαν οἱ αὐτόχθονες μετὰ τὸν ἐξῆνδοευρωπαϊσμό τους ἀπὸ τοὺς νεήλυδες. Τοπικὲς διαφορὲς αὐτοῦ τοῦ πολιτισμοῦ παρατηροῦνται, ἀλλ' ἐπίσης εἶναι φανερὴ ἡ συνέχειά του ὡς τὴν Πρώιμη Ἐποχὴ τοῦ Σιδήρου.

Διαφορετικὸς εἶναι ὁ χαρακτήρας τοῦ πολιτισμοῦ τῆς δυτικῆς γεωγραφικῆς ἐνότητος, ἐκατέρωθεν τῶν Δειναρικῶν Ἀλπεων. Τὰ ἀγγεῖα ἰδιαίτερώς παρουσιάζουν τὰ χαρακτηριστικὰ τῆς ὁμάδος τῆς Vattina στὴ δυτικὴ Σερβία. Ἀλλ' ἄκόμα δὲν μποροῦμε νὰ μιλήσουμε γιὰ διαφορετικὲς ἐθνικὲς ἐνότητες. Τέτοιες ἐνότητες, ὅπως τῆς μαθαίνομε ἀπὸ τὰ κείμενα στὴν Πρώιμη Ἐποχὴ τοῦ Σιδήρου φαίνεται νὰ δημιουργήθηκαν μόνο μετὰ τῆς μετακινήσεως τῶν λαῶν τοῦ Αἰγαίου ἢ τῶν «Λαῶν τῆς θάλασσης».

Στὰ Βαλκάνια μόνο μετὰ τὴν περίοδο Hallstatt μποροῦμε νὰ μιλοῦμε γιὰ πρωτο-βαλκανικὲς ἐθνικὲς ὁμάδες. Στὴν Ἐποχὴ τοῦ Χαλκοῦ μποροῦμε νὰ πούμε μόνον πῶς τὰ Βαλκάνια εἶναι ἰνδοευρωπαϊκά, χωρισμένα σὲ τρεῖς μεγάλες ἐνότητες: τοὺς Θράκες στὰ νοτιοανατολικά, τοὺς Ἰλλυριοὺς στὰ δυτικά, καὶ μιὰ τρίτη ἐνότητα βορειότερα ἀπὸ τὸν Αἴμο ὡς τὰ Καρπάθια. Μὲ αὐτὴ τὴν τρίτη ἐνότητα θέλει σχετισμένη ὁ G. τὴν περιοχὴ τοῦ Μοράβα καὶ τῶν κλάδων του κατὰ τὴν Ἐποχὴ τοῦ Χαλκοῦ. Ἀντίθετα, δέχεται ἐξάπλωση τῶν Ἰλλυριῶν κατὰ τὴν ἀκόλουθη Πρώιμη Ἐποχὴ τοῦ Σιδήρου καὶ πρὸς ΒΑ (Κοσσυφοπέδιο) καὶ πρὸς ΝΑ (μέχρι Βεργίνας, μὲ παραπομπὴ στὸ Μ. Ἀνδρόνικο, Βεργίνα Ι, 1969, ὁ ὁποῖος ὁμοῦς νομίζει Θράκες τοὺς νεκροὺς τοῦ προϊστορικοῦ νεκροταφείου καὶ ὅχι Ἰλλυριοὺς).

Ἡ ἐπόμενη ἀνακοίνωση εἶναι τῆς Marija Gimbutas, τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Καλλιφορνίας στὸ Los Angeles, ἡ ὁποία διεκθύνει μαζί με τὸν C. Renfrew, τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Sheffield τῆς Ἀγγλίας, τῆς ἀνασκαφῆς στοὺς Σιταγροὺς τῆς Δράμας. Τίτλος τῆς ἀνακοινώσεως «The Destruction of Aegean and East Mediterranean Urban Civilization around 2300 B.C.» (σ. 129-139). Ἡ καταστροφὴ τοῦ Αἰγαίου πολιτισμοῦ τῶν πόλεων ἔγινε ἀπὸ τοὺς Ἰνδοευρωπαίους, «the terrifying giants from the north». Δὲν εἶχαν πόλεις, ἦταν γεωργοκτηνοτρόφοι, καβαλοῦσαν ἄλογα καὶ κατὰ τὴν 4η καὶ 3η χιλιετηρίδα ἔγιναν καὶ ναυτικοὶ καὶ ἀμαξηλάτες. Περίπου 500 kurgan, ἀπὸ τὴν 4η καὶ τῆς ἀρχῆς τῆς 3ης χιλιετηρίδος, ἔχουν ἀνασκαφῇ στὴ Δυτικὴ Οὐκρανία, στὴ Μολδαβία, στὴ Δοβρουτσά, κατὰ μήκος τοῦ Κάτω Δούναβη καὶ στὴ ΒΑ Οὐγγαρία. Στὸ 2ο ἡμιστὴ τῆς 4ης χιλιετηρίδος (περίοδος Kurgan III) στὴ βαλκανικὴν περιοχὴ τοῦ Δουνάβη παρατηροῦνται παραλλαγὲς ἐνὸς πολιτισμοῦ μὲ τοπικὰ ὀνόματα: Korodsk στὴ Δυτικὴ Οὐκρανία, Cernavoda στὴ Δοβρουτσά, Ezeto στὴ Βουλγαρία κ.ο.κ.

Στὴ Μακεδονία ὁ πολιτισμὸς αὐτὸς ἀντιπροσωπεύεται μὲ τὰ ἀνώτερα στρώματα (πε-

ρίοδος IV και V) του συνοικισμού των Σιταγρών της Δράμας. Κάτι ανάλογο φάνηκε στο Δικιλί-τάς των Φιλίππων (AAA 1, 48-50, Κ. Ρωμιοπούλου). Οι Πρωτοϊνδοευρωπαίοι, συμπεραίνει η Γ., πρέπει να ήλθαν στη Μακεδονία δια του ανατολικού τμήματος της Χερσονήσου του Αίμου. Χίλια χρόνια κράτησε η εξέλιξη του πολιτισμού αυτού με παραλλαγές ανάλογες προς το κατά τόπους υπόβαθρο πριν από την άφιξη των Ίνδοευρωπαίων.

Στη Μ. 'Ασία παρατηρούνται στοιχεία όμοιοι πολιτισμού. 'Η Τροία I π.χ. αντίστοιχεί στις τελευταίες φάσεις του πολιτισμού Cernavoda-Ezero, που αντιπροσωπεύονται και στους Σιταγρούς V.

'Αλλά πιδ κάτω από τη Θεσσαλία, η νότια 'Ελλάδα των πόλεων μένει ανεπηρέαστη από την ινδοευρωπαϊκή αλλαγή ως τα 2.300-2.200 π.Χ. περίπου, όποτε ο πολιτισμός της καταστρέφεται μυστηριωδώς, μαζί με τόπους της Μ. 'Ασίας, της Συρίας και της Παλαιστίνης. Οί καταστροφείς άφίνουν ίχνη του πολιτισμού τους, που θυμίζουν την περιοχή των kurgan (περίοδο IV) στά βόρεια και βορειοανατολικά της Μαύρης Θάλασσας. 'Υποτίθεται λοιπόν ότι κάποιον Μαυροθαλασσίτες Vikings της 3ης χιλιετηρίδος π.Χ. έρhmaσαν τά παράλια (π.χ. Λέρνα). 'Από τά σημάδια λαών των kurgan είναι και μερικά εύρήματα τάφων της Χαλκιδικής ('Αγιος Μάμας κ.ά.) στο Μουσείο της Θεσσαλονίκης.

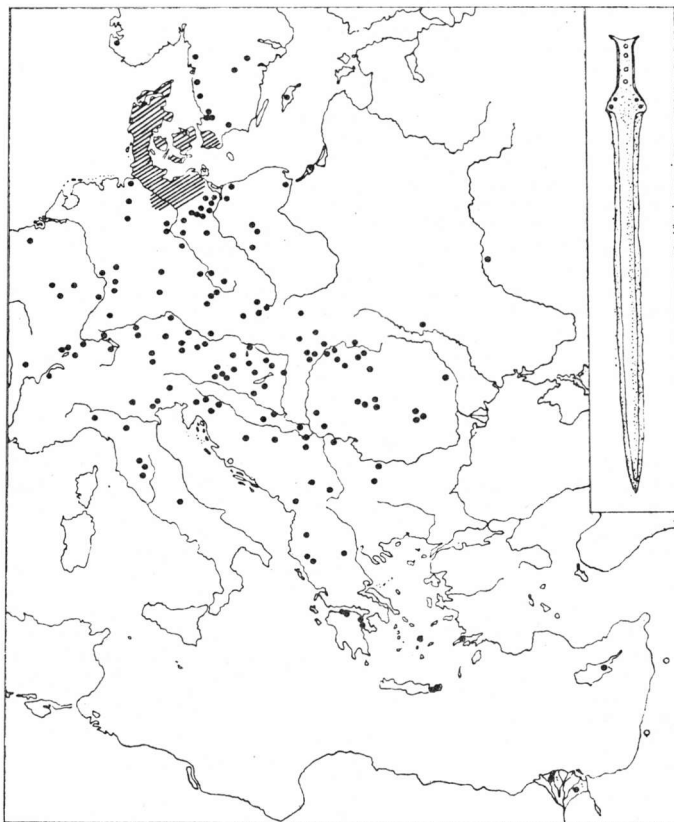
Συμπεραίνεται ότι την καταστροφή προκάλεσαν θαλασσίνοι έπιδρομείς από τά βόρεια και βορειοανατολικά του Εϋξείνου Πόντου. Είναι ή δευτερη καταστροφή από λαούς Kurgan. 'Η πρώτη έγινε από λαούς δυτικά του Εϋξείνου Πόντου κατά τό τελευταίο τέταρτο της 4ης χιλιετηρίδος π.Χ. Είναι ζήτημα ποιās εισβολής αποτέλεσμα ήταν ή εισαγωγή στην 'Ελλάδα της Πρωτο-ελληνικής γλώσσας.

'Ο Jan Bouzek, του Πανεπιστημίου του Καρόλου της Πράγας, μίλησε με θέμα «Brongre Age Greece and the Balkans, Problems of Migrations» (σ. 169-177). Σύμφωνος με την Gimbutas, εύρίσκει ότι τά άγγεια «με τό κορδόν» στην 'Ελλάδα μοιάζουν με της Ρουμανίας και της Βεσσαρβίας, όχι με της Κεντρικής Εϋρώπης. 'Αλλά δέν εύρέθησαν σε στρώμα καταστροφής της ΠΕ II περιόδου π.χ. στη Λέρνα. 'Εξ άλλου ο Β. θεωρεί τά μινυακά άγγεία μία μόδα μάλλον παρά χαρακτηριστικό έθνικό. Παρακολούθει την εξάπλωση άλλων χαρακτηριστικών εύρημάτων. Τέτοια είναι τό ξίφος τύπου Sprockhoff Ια (είκ. 4, ένα έχουμε στο Μουσείο της Βεροίας από τη Βεργίνα, ΑΔ 17, 1961/62, πίν. 146α), οί πόρπες σε σχήμα βιολιού και οί τοξωτές με δακτυλίους, καί, βέβαια, διάφορες κατηγορίες άγγείων, μεταξύ των οποίων και μακεδονικά (Μπουμπούστι, Βεργίνα, Τσαουσσία κ.λ.). Τό συμπέρασμα είναι ότι μόνον μεταξύ ΠΕ II και ΠΕ ΙΙΙ, καί, έπίσης, μεταξύ ΥΕ ΙΙΙ Β και ΥΕ ΙΙΙ Γ μπορούμε νά μιλούμε γιά μετακινήσεις λαών από Βορρά. Εϊδικότερα την «κάθοδο των Δωριέων» ο Β. περιγράφει με άφετηρία τά (ΒΔ) Βαλκάνια και χαρακτηριστικό τις άλλεπάλληλες έπιδρομές και καταστροφές των άστικών κέντρων. Αυτές ανάγκασαν τους Μυκηναίους νά υιοθετήσουν τον άποτελεσματικότερο όπλισμό των έπιδρομένων, οί όποιοι τελικά προχώρησαν σε νέες περιπέτειες, στη Μ. 'Ασία κ.λ. Αϊώνες κράτησε ο «Μεσσαιών» στην 'Ελλάδα με την έλλειψη κεντρικής έξουσίας, ενώ ή Εϋρώπη την ίδια εποχή άνεβαίνει.

'Η ακόλουθη ανακοίνωση είναι του καθηγητού Ν. G. L. Hammond με θέμα «Grave Circles in Albania and Macedonia» (σ. 189 κ.έ.). Οί μελέτες και οί ιδέες του Η. μάς είναι περισσότερο γνωστές (πρόχειρα ιδε Μακεδονικά 11, 1971, σ. 450 κ.έ., 13, 1973, σ. 481 κ.έ.). Σε τούτη την ανακοίνωση ο Η. αναφέρει πρώτα τά παραδείγματα τύμβων στην 'Αλβανία (Pazhok, Vodhine, Vajze, Mati) και στη Μακεδονία. Δύο μόνον παραδείγματα της Μακεδονίας εύρίσκει: της 'Αρνισσας και των Σερβίων.

Του πρώτου, παρά την 'Αρνισσα, φαίνεται πώς είμαι ο μόνος αυτόπτης (JHS 74, 1954, σ. 159, BCH 78, 1954, Chron., σ. 140, πρβλ. 'Αθηνά 25, 1913, σ. 435, και Geographical Jour-

nal 88, 1936, σ. 455). Δεν νομίζω ότι μπορώ να βεβαιώσω την εικασία του Η. ότι τα λείψανα περιβόλου, που είδα, ανήκαν σε τύμβο και μάλιστα διπλό, αφού δεν σωζόταν ούτε ίχνος τύμβου και οι κιβωτιόσχημοι τάφοι—μέσα κι έξω από τὸν περίβολο—ήταν τελείως ξεπλυ-

Εικ. 4. Ἐξάπλωση τοῦ ξίφους τύπου Sprockhoff IIa (Bouzek)

μένοι ἀπὸ νερά τῆς λίμνης ποὺ τὸ 1953 εἶχεν ἀποσυρθῇ. Οὐτε σκόνη ὑπῆρχε πάνω τους. Συνεπῶς θεωρῶ ἀπλῶς, πιθανῇ καὶ τὴν εἰκασία ὅτι ὁ τύμβος ἀνῆκε στὴ Μέση Ἑποχὴ τοῦ Χαλκοῦ. Πάντως οἱ κιβωτιόσχημοι τάφοι τῆς Ἀρνισσας σχηματίζονταν μὲ πλάκες ὀρθιες στὶς τέσσερες πλευρὲς (slab-lined, ὅπως π.χ. τῆς Κοζάνης, ΠΑΕ 1960, πίν. 84β καὶ 85α).

Συνεπώς δὲν ὁμοιάζουν κατὰ τοῦτο πρὸς τὸ δεῦτερο μακεδονικὸ παράδειγμα τοῦ Η. ἀπὸ τὰ Σέρβια (Heurtley, Prehist. Macedonia, Cambridge 1939, σ. 54 κ.έ.).

Ὅπως δὲ ἔχει ὁ Η. συμπεραίνει ὅτι λαοὶ Kurgan ἔφθασαν στὴ Δ. Μακεδονία, τὴ νότιο Ἀλβανία καὶ τὴ Λευκάδα περὶ τὰ μέσα τῆς 3ης χιλιετηρίδος. Στὴ νότιο Ἑλλάδα ἔφθασαν κατὰ τὴ Μεσοχαικὴ περίοδο, ἄλλοι διὰ ξηρὰς, ἄλλοι διὰ θαλάσσης. Μιλοῦσαν Ἰνδοευρωπαϊκὰ καὶ ὄχι «ἱλλυρικὰ». Ἦταν ὁ σπόρος γιὰ τὴν Ἰωνικὴ τῆς Ἀττικῆς καὶ τῆς Πελοποννήσου, καὶ γιὰ τὴν Αἰολικὴ τῆς Θεσσαλίας καὶ νοτιώτερα.

Ὑποτίθεται ὅτι λαοὶ Kurgan ἔμειναν στὶς θέσεις τους τῆς Ἀλβανίας καὶ τῆς Μακεδονίας, ἡ ὁποία, κατὰ τὸν Η., δέχθηκε δύο ρεύματα κατὰ τὴν Ἑποχὴ τοῦ Χαλκοῦ, ἀπὸ Ἀνατολῶν: α) «Παῖονες» μὲ χαρακτηριστικὸ τὰ πῆλινα ἀγκυρόσχημα ἄγγιστα, καὶ 2) Φορεῖς πρῶμου τύπου μινυακῶν ἄγγειων στὴ ΒΑ Μακεδονία, πού, κατὰ τὸν Η., ἀνήκουν στὸν πολιτισμὸ Bujanji-Hun τῆς Σερβίας (παρὰ τὸ Nis). Τὰ δύο ρεύματα συναντήθηκαν στὴν Πελαγονία. Ἐπίεσαν τοὺς ἑλληνοφώνους νὰ κατεβθοῦν νοτιώτερα πρὸς τὴ Θεσσαλία, διὰ τῆς κοιλάδος τοῦ Ἄνω Ἀλιάκμονος, καὶ πρὸς τὴν Ἠπειρο. Ἔτσι κατέβηκαν πρὸς τὴν Ἑλλάδα τὰ κύρια ρεύματα τῶν Ἑλλήνων κατὰ τὴ Μεσοελλαδικὴ Περίοδο.

Ἡ εἰσβολὴ ἐξ ἄλλου Lausitz στὴ Μακεδονία χρονολογήθηκε ἀπὸ τὸν Heurtley μὲ τὴ βοήθεια ἐπιστάκτων εὐρημάτων («ἄγγεῖα τῆς σιταποθήκης», YE III Γ) περὶ τὸ 1150 π.Χ. Τὶς συνέπειες τῆς παρακολουθεῖ ὁ Η. μὲ τὴ βοήθεια τῶν νέων εὐρημάτων στὸν Ἑλαφότοπο καὶ τὸ Καλμπάκι τῆς Ἠπείρου καὶ στὶς Μυκήνες. Συμπεραίνει ὅτι ἦταν συνέπεια εἰσβολῆς λαῶν Lausitz, διὰ τῆς Ἠπείρου, ἡ καταστροφὴ τῶν Μυκηνῶν περὶ τὸ 1120 π.Χ.! Ποιὸς ξέρει;

Στὴ συζήτηση, πού ἀκολούθησε, ὁ Μ. W. M. Pore διατύπωσε ἀμφιβολία ἂν ἡ ἀρχαιολογία καὶ ἡ γλωσσολογία μποροῦν νὰ πιστοποιήσουν κινήσεις λαῶν. Πρότεινε νὰ καταφύγουμε στὴν Ἐπιστὴμὴ πού λέγεται Medical Genetics.

Στὸ Τρίτο Μέρος τοῦ βιβλίου, πού περιλαμβάνει τὶς ἀνακοινώσεις γλωσσολόγων, πρώτη εἶναι ἡ ἀνακοίνωση τοῦ Βουλγάρου ἀκαδημαϊκοῦ V. I. Georgiev (σ. 243 κ.έ.). Μᾶς μαθαίνει νέα πράγματα! Θεωρούσαμε ὅλες τὶς λέξεις μὲ -vθ- ἢ -vδ- ἢ -σ(σ)- παλαιότερες ἀπὸ τὶς Ἰνδοευρωπαϊκές. Ἦταν ἡ θεωρία τοῦ Αὐστριακοῦ P. Kretschmer (1896)¹, τὴν ὁποία ἀκολούθησε ὁ Fick (1905), τὸν ὁποῖο χρησιμοποίησαν ὡς αἰθεντία οἱ J. B. Haley καὶ C. W. Blegen (1926), ἐνῶ ὁ Kretschmer ἐν τῇ μεταξὺ τὴν τροποποίησε (1925). Τώρα ὁ Georgiev, παλαιὰ κι αὐτὸς αἰθεντία γιὰ πολλοὺς, διδάσκει ὅτι δὲν εἶναι προελληνικὰ ὅλα τὰ εἰς -vθ- ἢ -vδ- ἢ -σ(σ)-, πού συγκέντρωσε ὁ Schachermeyer (RE, 2, 22, 2, σ. 1350-1548, καὶ Die Ältesten Kulturen Griechenlands, Stuttgart 1955). Ἡ Ἑδεσσα π.χ. εἶναι, λέει, ἐλληνικὴ, ὅπως καὶ ἡ Ἀκανθος, ἡ Ὀλυθος κ.ά. Οἱ πράγματι προελληνικὲς λέξεις τῶν κατηγοριῶν αὐτῶν παρουσιάζονται μόνον στὴν Πελοπόννησο, στὴν Κεντρικὴ Ἑλλάδα, στὴν Κρήτη καὶ στὰ νησιά. Λεῖπουν ἐντελῶς πάνθ' ἀπὸ μιὰ γραμμὴ μεταξὺ Ἀχελώου καὶ Πηνειοῦ.

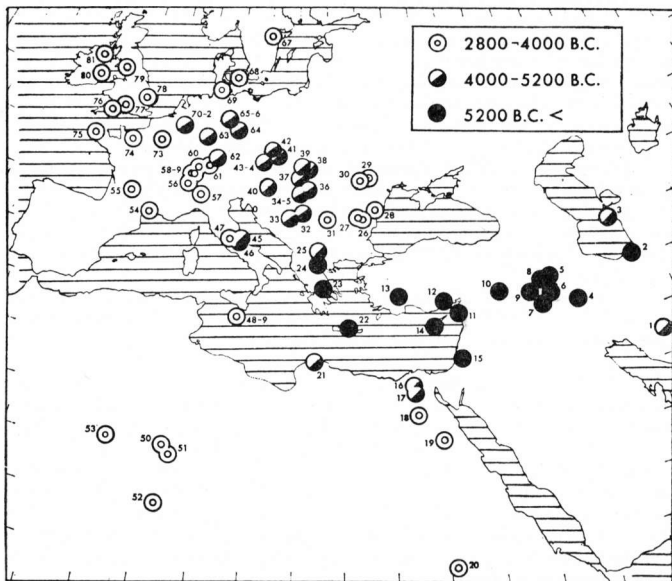
Βορειώτερα, ἡ περιοχὴ πού περιλαμβάνει τὴν Ἠπειρο ὡς τὴν Αὐλῶνα (Παραναία Τυμαρία, Ἀθαμανία, Δολοπία κ.λ.), τὴ δυτικὴ καὶ βόρεια Θεσσαλία ἕως καὶ τὴ βόρειο Πιερία, χαρακτηρίζεται, κατὰ τὸν G. πάντοτε, ἀπὸ παντελῆ ἑλλειψιν προελληνικῶν τοπωνυμίων. Ἡ Πίνδος π.χ. ἐτυμολογεῖται, ἀπὸ τὰ Ἰνδοευρωπαϊκὰ, *k'windo-, καὶ σημαίνει «λευκὸ».

Ἐδῶ λοιπόν, στὴ βορειοδυτικὴ Ἑλλάδα, συμπεραίνει ὁ Βούλγαρος γλωσσολόγος,

1. Ἰδὲ Νικ. Ἀνδριώτη, Οἱ Προέλληνες, Θεσσαλονίκη 1953, σ. 17 κ.έ. κυρίως, γιὰ τὴ θρακο-ἱλλυρικὴ θεωρία τοῦ V. Georgiev περὶ Προελλήνων.

είναι ή Πρωτο-ελληνική περιοχή, τὸ πρῶτο λίκνο τῶν Ἑλλήνων, ὅπου ἔζησαν πρὶν εἰσβάλουν στὴν κεντρική καὶ τὴ νότια Ἑλλάδα. Τὰ ἐλληνικά τοπωνύμια ἐδῶ εἶναι πυκνά καὶ ἀρχαῖζουν. Στηρίζουν τὴν ὑπόθεση ὅτι οἱ Πρωτο-Ἑλληνες ἐδῶ ἔζησαν ἐπὶ αἰῶνες, ἐπὶ χιλιετίδες.

Τὰ ἀρχαιολογικά δεδομένα σὲ συνδυασμὸ πρὸς τὰ γλωσσικά δείχνουν, ὅτι ὁμάδες πληθυσμῶν περὶ τὸ τέλος τῆ 3ης χιλιετηρίδος μετακινήθηκαν πρὸς τὴν κεντρική Ἑλλάδα καὶ τὴν Πελοπόννησο: πρῶτοι οἱ Ἴωνες, ἀπὸ τὴν ἀρχαία κοιτίδα τους στὴ ΒΑ Θερσαυλία,

Εἰκ. 5. Ἡ ἐξάπλωση τῆς γεωργοκτηνοτροφικῆς οἰκονομίας στὴν Εὐρώπη (Clark, 1965). Ἡ Νέα Νικομήδεια τῆς Βεροίας, ὑπ' ἀριθ. 24, ἀπὸ τὰ πρῶτα χωριά τῆς Εὐρώπης

ὅπου ἕνας βόρειος κλάδος τοῦ Πηνειοῦ ὀνομάζεται Ἴων, *īz-won, βοερός. Τὸ τελευταῖο κύμα ἦταν οἱ Δωριεῖς, πού κατέβηκαν διὰ τῆς Δυτικῆς Στερεᾶς καὶ κατέλυσαν τὸ μυκηναϊκὸ κράτος περὶ τὸ 1100 π.Χ.

Στὴ συζήτηση, πού ἀκολούθησε, ὁ γνωστός γιὰ τὴ συμβολή του στὴν ἀποκρυπτογράφηση τῆς Γραμμικῆς Β γραφῆς, καθηγητὴς τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Cambridge, John Chadwick, ἀμφισβήτησε πολλὰ σημεῖα τῆς ἀνακρινώσεως τοῦ G. (σ. 254 κ.ε.), ἐνῶ ὁ καθηγητὴς τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Βελιγραδίου Ivan Pudić ἐν συνεχείᾳ διευτύπωσε ἐπίσης ἐπιφυλάξεις γιὰ τὸ «Γερμανικὸ ρομαντισμὸ» περὶ Ἰνδοευρωπαίων καὶ τόνισε τὴ γνώμη του,

δτι ἡ ἑλληνικὴ δὲν ἤλθεν ἔτοιμη ἀπ' ἐξω, σάν ἕνας κλάδος ἀπὸ ἐνιαῖο κορμὸ Ἰνδοευρωπαϊκό, ἀλλὰ διαμορφώθηκε στὴν ἴδια τὴν 'Ελλάδα'.

Ὁ ἴδιος Ιβαν Ρυδὶς στὴν ἀνακοίνωσή του, ποὺ ἀκολουθεῖ (σ. 259 κ.έ.) σημειώνει κοινὰ στοιχεῖα στῇ θρησκείᾳ καὶ τοὺς μύθους τῶν 'Ελλήνων, τῶν «Ἰλλυριῶν», τῶν Μακεδόνων, τῶν Ρωμαίων κ.ο.κ. Σωστὰ τὰ λέει γιὰ τοὺς Μακεδόνες, πρέπει ὁμως ὁ ἀναγνώστης νὰ ἐννοῇ Ἠπειρώτες συχνὰ ἐκεῖ ποὺ διαβάζει «Ἰλλυριοὺς». Γιατὶ ὁ Κάδμος καὶ ἡ 'Αρμονία, οἱ 'Εγγελλάνες κ.ά. εἶναι ἑλληνοηπειρώτικα μᾶλλον παρά ἰλλυρικά θέματα. Ὁ γερμανικὸς «πανῖλλυρισμός», φαίνεται, δὲν ξεριζώνεται εὐκόλως, μολοντὸν λίγο πιὸ πάνω ὁ ἴδιος ὁ Ρυδὶς τὸν ὠνόμασε «the long-since abandoned 'illyrian theory'» (σ. 255).

Ὁ ἀνασκαφεὺς τοῦ νεολιθικοῦ συνοικισμοῦ τῶν Σιταγρῶν τῆς Δράμας Colin Renfrew πρωτοτυπεῖ μὲ τὴν ἀνακοίνωσή του (σ. 263 κ.έ.) ἀνεβάζοντας κατὰ χιλιετηρίδες τὸ πιθανὸ πέρασμα τῆς Ἰνδοευρωπαϊκῆς γλώσσας στὴν 'Ελλάδα καὶ στὴν Εὐρώπη, κατὰ τὸ σχῆμα ποὺ ἀποτύπωσε ὁ J. G. D. Clark γιὰ τὴν ἐξάπλωση τοῦ νεολιθικοῦ πολιτισμοῦ τῶν παραγωγῶν τῆς τροφῆς (ἐν ἀντιθέσει πρὸς τοὺς κυνηγοὺς καὶ συλλέκτες τῆς τροφῆς) ἀπὸ τὴν 7η χιλιετηρίδα καὶ ἐξῆς (εἰκ. 5). Πιθανολογεῖ δηλαδὴ ὅτι μαζὶ μὲ τοὺς πρῶτους γεωργοκτηνοτρόφους ἦλθαν ἀπὸ τὴν 'Ανατολὴ τὰ «Ἰνδοευρωπαϊκά». Ὅχι λοιπὸν ἀπὸ Βορρᾶ, ἀλλὰ «ex oriente» θέλει τοὺς 'Ελληνες, ὅπως καὶ ὁ D. French.

Συνοψίζοντας τὰ ἀποτελέσματα τοῦ Συμποσίου ὁ R. A. Crossland συγκεντρώνει τὰ σημεῖα συμφωνίας καὶ προδιαγράφει τὸ μέλλον (σ. 343 κ.έ.).

Περισσότεροι συμφώνησαν στὴν ἰδέα ὅτι ἡ 'Ελληνικὴ γλῶσσα διαμορφώθηκε στὶς διαλέκτους τῶν ἱστορικῶν χρόνων μέσα στὸν ἑλληνικὸ χῶρο καὶ μᾶλλον ἄργα, μετὰ τὸ 2.000 π.Χ., ἂν ὄχι πολὺ ἀργότερα.

Ἀνάλογη πρὸς τὸ ἐνδιαφέρον τοῦ θέματος τῆς προελεύσεως τῶν 'Ελλήνων θὰ ἔπρεπε νὰ εἶναι ἡ ἀνασκαφικὴ δραστηριότητα στοὺς προϊστορικοὺς συνοικισμοὺς τῆς Βορείου 'Ελλάδος.

ΦΩΤΙΟΣ Μ. ΠΕΤΣΑΣ

Κωνσταντίνου Ε. Σιαμπανοπούλου, Αἰανὴ (ἱστορία, τοπογραφία, ἀρχαιολογία), Θεσσαλονίκη 1974, σελ. 488.

Εἶναι πολὺ ἀξιέπαινος ἡ προσπάθεια μερικῶν λειτουργῶν τῆς Στοιχειώδους Ἑκπαίδευσως, οἱ ὁποῖοι παρὰ τὸ ἐπίπονον καὶ πολυσχιδὲς ἔργον τῶν εἰς τὰ σχολεῖα τῆς ὑπαίθρου ἐπιδίδονται μὲ ζήλον καὶ ἀγάπην εἰς ἱστορικές καὶ ἀρχαιολογικές μελέτας τοῦ τόπου, ἐνθα ὑπηρετοῦν, συμβάλλοντες οὕτω καὶ διευκολύνοντες τοὺς εἰδικοὺς ἐρευνητὰς καὶ προσφέροντες συνάμα ἀνεκτιμήτους ὑπηρεσίας εἰς τὸν τόπον. Μία τοιαύτη μελέτη εἶναι καὶ τὸ προσφάτως δημοσιευθὲν βιβλίον τοῦ κ. Κ. Σιαμπανοπούλου «Αἰανή». Ὁ κ. Σιαμπανοπούλος ὑπηρέτησεν ὡς δημοδιδάσκαλος εἰς τὸ χωρίον Αἰανὴ (Κάλλιανη), τὸν τόπον τῆς καταγωγῆς του, ἐπὶ 16 συναπτά ἔτη. Κατὰ τὸ μακρὸν τοῦτο χρονικὸν διάστημα μὲ τὴν βοήθειαν τῶν μαθητῶν του καὶ τῶν κατοίκων τοῦ χωρίου συνεκέντρωσεν ἀπὸ τοὺς ἀρχαιολογικοὺς χώρους τῆς Αἰανῆς, ὅτι ἀρχαιολογικὸν ἦτο κατεσπαρμένον ἐκεῖ καὶ ἐδημιούργησε μίαν συλλογὴν ἀρχαίων ἀντικειμένων, ἡ ὁποία σὺν τῇ χρόνῳ, πλουτιζομένη μὲ νέα εὐρήματα καὶ ἄλλα ἀντικείμενα, ἀπετέλεσε τὸ 'Αρχαιολογικὸν καὶ Λαογραφικὸν Μουσεῖον τῆς Αἰανῆς. Μὲ βάσιν τὰ εὐρήματα ταῦτα καὶ ὅλα ὅσα κατὰ καιροὺς ἀπὸ τοῦ παρελθόντος

1. Τὸ ἔχει πῇ ἦδη ὁ J. Chadwick, The Prehistory of the Greek Language, CAH (ἐκδοσὴ ἀναθεωρημένη) II, κεφ. XXIX, τεῦχος 15, ἰδὲ κατωτ., ἀνακοίνωσις τοῦ C. Renfrew, σ. 274.